

*Materiaal voor literatuurlessen tijdens het schoolvak Nederlands
in de bovenbouw van havo en vwo*

Lesbrief 5

HET TEGENOVERGESTELDE VAN EEN MENS

Lieke Marsman

ontwikkeld door Nienke van Doeselaar
vanuit de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur
juli 2022

Inleiding

Extreme hitte, langdurige droogte of overstromingen. De gevolgen van klimaatverandering zijn niet meer weg te denken uit het dagelijkse nieuws. Ook veel schrijvers houden zich bezig met het klimaat in hun werk. Er verschijnen steeds meer boeken waarin de klimaatcrisis een belangrijk thema is. Deze boeken worden vaak klimaatfictie genoemd: verhalen die je op een of andere manier aan het denken zetten over klimaatverandering, de rol die mensen hierin spelen en mogelijke gevolgen hiervan. In verhalen kun je vanuit verschillende perspectieven naar de aarde kijken en naar de manier waarop mensen met de natuur omgaan.

In de komende les(sen) besteed je aandacht aan klimaatfictie. Aan de hand van een boek, een toneelstuk of een dichtbundel denk je na over klimaatverandering en ga je hier ook over in gesprek met je medeleerlingen. Je gaat nadenken over de rol die literatuur zou kunnen spelen in de klimaatcrisis. Kunnen verhalen ons als lezers helpen om op andere manieren te kijken naar het klimaat? Hoe gaan mensen om met de aarde en hoe verschillen ze daarin van elkaar? Hoe zou de toekomst eruit kunnen zien als we niks zouden doen om klimaatverandering tegen te gaan? En welke gevolgen heeft dat voor de natuur en voor samenlevingen?

Het tegenovergestelde van een mens

In *Het tegenovergestelde van een mens* staat Ida centraal. Ida is een jonge klimaatwetenschapper die na haar afstuderen besluit om stage te gaan lopen bij een project in Italië, dat onderzoek doet naar klimaatverandering en stuwdammen. Daarnaast heeft Ida een relatie met Robin die niet altijd even goed verloopt. *Het tegenovergestelde van een mens* is echter meer dan een roman: het verhaal wordt afgewisseld met hoofdstukken die eigenlijk essays zijn, waarin door middel van informatie en argumenten een standpunt wordt verteld. Ook bevat het boek hoofdstukken die gedichten zijn. In al deze verschillende hoofdstukken keren meerdere thema's steeds terug: het klimaat, de liefde, rampen. *Het tegenovergestelde van een mens* is een bijzonder boek door de afwisselende structuur en de belangrijke, grote thema's die erin aan bod komen.

Literatuur

Het tegenovergestelde van een mens

Lieke Marsman

Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen (2017)

Opdracht 1

De betekenis van de titel van het boek wordt vrij vroeg in het verhaal duidelijk gemaakt, aan de hand van een herinnering van het hoofdpersonage Ida:

Op een gegeven moment zei mijn moeder dat de mens door en door slecht was, hakte vervolgens een winterpeen in tweeën.

De uitspraak maakte veel indruk: als mensen slecht waren, en ik wilde goed zijn, dan moest ik ervoor zorgen dat ik het tegenovergestelde van een mens was. (p. 30)

- a. Wat betekent het volgens jou om ‘het tegenovergestelde van een mens’ te zijn?
- b. Kun je bedenken waarom juist dit citaat, ‘het tegenovergestelde van een mens’, als titel voor het hele boek is gekozen? Denk daarbij aan de volgende punten:
  - Klimaatverandering, en vooral hoe mensen dit hebben veroorzaakt of in stand houden, is een belangrijk thema in dit boek. Wat zou ‘het tegenovergestelde van een mens’ in deze context kunnen betekenen?
  - Zie je verderop in het boek nog meer voorbeelden van wie/wat ‘het tegenovergestelde van een mens’ zou kunnen zijn?

Ook later in het boek gaat het (impliciet) over de vraag wat het betekent om mens te zijn en hoe mensen zich verhouden tot ‘niet-mensen’. Het nadenken over de verhouding tussen menselijk en niet-menselijk leven is terug te vinden in de filosofie van *deep ecology* (letterlijk ‘diepe ecologie’). In het volgende fragment wordt dit begrip uitgelegd:

Volgens aanhangers van *deep ecology*, of wel diepe ecologie, heeft menselijk en niet-menselijk leven hetzelfde recht op floreren. De natuur staat in dit theoretische kader niet in dienst van de mens, maar heeft een eigen morele waarde. Dat geldt niet alleen voor diersoorten, maar ook voor ecosystemen. In deze opvatting heeft de zee dus waarde als zee, los van haar waarde voor de mens. Die moet gerespecteerd worden in nieuwe beslissingen, en waar mogelijk moeten gebieden die door de mens uitgebuit zijn, weer in ere hersteld worden.¹

- c. Geef een voorbeeld waarin deze gedachte van *deep ecology* terug te vinden is in *Het tegenovergestelde van een mens*.
- d. ‘De natuur staat in dit theoretische kader niet in dienst van de mens, maar heeft een eigen morele waarde.’ Staat de natuur in onze samenleving in dienst van mensen of heeft de natuur waarde in zichzelf? Leg je antwoord uit.

---

¹ Laura Burgers, Eva Meijer en Evanne Nowak, *De stem van de Noordzee*. Boom Filosofie, 2022, p. 68.

Opdracht 2

Ida gaat stage lopen bij een project over stuwdammen in Italië. In het volgende fragment lees je hoe ze deze stage gevonden heeft en wat de betekenis van deze dammen voor de natuur is:

Tijdens een van mijn internetrondes stuit ik op een stage van drie maanden bij een instituut dat klimaatverandering in de Alpen onderzoekt. Het project betreft de verwijdering van een stuwdam in Noord-Italië, vlak bij de grens met Zwitserland. De dam is oud en levert te weinig energie om de hoge onderhoudskosten nog langer te kunnen verantwoorden. Daarnaast halen dammen de stroming uit rivieren, waardoor water warmer wordt en de waterkwaliteit verslechtert. Ze blokkeren sediment en voedingsstoffen en houden de migratie van vissen tegen. Zalmen planten zich van nature voort op de plek waar ze geboren zijn, iets wat ieder jaar weer voor een indrukwekkend schouwspel zorgt, duizenden zalmen die zich tijdens paartijd tegen bergellingen op spartelen... totdat ze op een dam stuiten. Toch zien we stuwdammen als bron van natuurvriendelijke energie. Maar kun je nog wel van natuur spreken als er sprake is van menselijke invloed? Ik lees dat men geprobeerd heeft het aantal zalmen in de rivier op peil te houden door kweekzalmen los te laten. Vervolgens was de natuurzalm in het gebied binnen drie jaar uitgestorven. (p. 25)

De stage van Ida gaat dus onder andere over de invloed van stuwdammen op de natuur. Deze dammen hebben invloed op de stroming van rivieren en op de dieren die in die rivieren leven. Ida vraagt zich af: kun je hier nog wel van 'natuur' spreken?

- a. Wat is 'natuur' volgens jou? Schrijf dit eerst voor jezelf op (dit mag gewoon in steekwoorden) en wissel daarna je antwoord uit met je groepje.
- b. Wat onderscheidt 'natuur' van 'cultuur'?
- c. Kun je een voorbeeld bedenken waarin 'natuur' en 'cultuur' helemaal niet zo makkelijk uit elkaar te halen zijn, en er misschien wel van beide tegelijk sprake is?
- d. Hoe zou jij deze vraag van Ida beantwoorden: *kun je nog wel van natuur spreken als er sprake is van menselijke invloed?* Leg je antwoord uit.

Opdracht 3

Het tegenovergestelde van een mens is geen doorsnee boek: het combineert namelijk verschillende tekstsoorten. Het boek is namelijk een roman, maar dan vermengd met essays (teksten waarin een auteur zijn/haar mening geeft op basis van informatie en argumenten) en poëzie (gedichten).

- a. Wat doet deze experimentele vorm van het boek met jou als lezer? Vond je het bijvoorbeeld interessant, verwarrend, prettig of juist niet fijn?
- b. Is het hoofdpersonage Ida iemand met wie je meeleeft? Waarom wel of niet?

In het boek speelt klimaatverandering een grote rol. Zo houdt het hoofdpersonage Ida zich hiermee bezig tijdens haar stage in Italië en in de essayfragmenten in het boek schrijft de auteur over klimaatverandering en de rol van de mens hierin.

- c. Denk je dat deze boekvorm – een combinatie van roman, essay en poëzie – een goede manier is om over klimaatverandering te schrijven? Waarom?
- d. Hoe zou je het hoofdstuk ‘Ik haat de storm, ik houd van de storm’ (p. 82-84) omschrijven? Let daarbij op het volgende:
  - Wat voor soort tekst is dit?
  - Waar gaat dit hoofdstuk eigenlijk over?
  - Wie is hier aan het woord?
- e. Is *Het tegenovergestelde van een mens* volgens jou een **geëngageerde roman**, dus een boek dat in dienst staat van een maatschappelijke of morele kwestie en zodoende betrokken is op onze wereld/samenleving? Leg je antwoord uit.

Opdracht 4

In onderstaand fragment is Ida in gesprek met haar stagebegeleider Chiara. Een van Ida's taken is om ervoor te zorgen dat er genoeg pers op de hoogte is van het project en de verwijdering van de dam. Chiara vertelt haar het volgende:

‘Het probleem is,’ zegt Chiara, ‘als er ergens duizend mensen om zouden komen door een bomexplosie, zouden we wekenlang niets anders horen. Maar ieder jaar vindt er wel ergens een overstroming of droogte plaats die minstens zoveel mensen het leven kost, en het enige wat je daarvan ziet, als je er al iets van ziet, is een kort itempje aan het einde van het journaal. De meeste klimaatdoden vallen natuurlijk niet eens bij zo'n natuurramp, maar veel geleidelijker, een voor een, verhuld als “gewone dode”. Doordat er ergens een oogst mislukt bijvoorbeeld, waarna er rellen uitbreken, waarbij er iemand onder de voet wordt gelopen, of doordat er ergens een weg is weggespoeld, waardoor iemand niet op tijd zijn medicijnen krijgt. Voor dat soort dingen zend je geen extra journaal uit, en dus komt klimaatverandering veel minder in het nieuws dan zou moeten. Als je niemand direct en volledig de schuld kan geven, vinden we rampspoed niet zo interessant. Maar dat betekent niet dat er van schuld geen sprake is.’ (p. 105)

Dit fragment past goed bij het begrip **slow violence**. *Slow violence* (‘traag geweld’) is een term die is bedacht door Rob Nixon.² Veel rampen die we in het nieuws zien, gaan over een direct zichtbare en ‘explosieve’ vorm van geweld met een duidelijke bron of oorzaak. Denk bijvoorbeeld aan een ontploffing of een schietpartij. Volgens Rob Nixon bestaat er echter ook een vorm van geweld die helemaal niet zo duidelijk zichtbaar is, maar die langzamer is en vaak lange tijd onopgemerkt blijft. Dit noemt hij *slow violence* oftewel traag geweld: geweld dat geleidelijk plaatsvindt door de jaren heen.

---

² Rob Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Harvard University Press, 2011.

Klimaatverandering is volgens Nixon een voorbeeld van *slow violence*, omdat het al decennialang gebeurt en toch vaak aan de aandacht ontsnapt. De oorzaken en de gevolgen van klimaatverandering zijn lang niet zo duidelijk en slachtoffers zijn vaak op de lange termijn of indirect pas zichtbaar.

- a. Noem een voorbeeld uit bovenstaand fragment uit *Het tegenovergestelde van een mens* waarin klimaatverandering een vorm van *slow violence* is.
- b. Kun je ook een voorbeeld noemen waarin dit niet het geval is, maar waarin je klimaatverandering juist 'fast violence' zou kunnen noemen (dus direct zichtbaar, opvallend, met duidelijk aanwijsbare oorzaken, gevolgen en slachtoffers)?
- c. Hoe zouden gevallen van *slow violence*, waarvan een kenmerk is dat ze aan de aandacht van de meeste mensen ontsnappen, zichtbaar kunnen worden gemaakt?

Opdracht 5

In *Het tegenovergestelde van een mens* gaat het vaak over de rol die mensen spelen in klimaatverandering en hoe ze op het veranderende klimaat reageren. Ida ziet vooral twee reacties: hoop en angst. Lees hierbij het volgende fragment en beantwoord de vragen.

Soms kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat hoop en angst, hoewel ze als tegengestelde emoties te boek staan, eigenlijk uitingen van hetzelfde zijn: beide zijn ze een vorm van anticipatie op de toekomst. In het ene geval is die anticipatie negatief (alles gaat mis), in het andere geval positief (alles komt goed). Waar ik nog hoop op een goede afloop heb, is deze hoop bij Chiara al omgeslagen in angst (en de angst, zo lijkt het soms, in berusting). (p. 113)

- a. Noem een voorbeeld waaruit Ida's hoop op een goede afloop van de klimaatcrisis blijkt. Geef ook een voorbeeld dat laat zien dat Chiara juist met angst naar de toekomst kijkt.
- b. Wat is de verhouding tussen hoop en angst in dit boek volgens jou? Zijn beide kanten even groot, of is een van de twee groter? Leg je antwoord uit.

Volgens Ida hebben hoop en angst gemeenschappelijk dat ze allebei gaan over het anticiperen op de toekomst. Wanneer het in de media en in de politiek over klimaatverandering gaat, gaat dit ook vaak over de toekomst. Hoe ziet onze toekomst eruit en wat kunnen we daaraan doen? Volgens klimaatcorrespondent Jelmer Mommers beantwoordt de politiek deze vraag vooral vanuit een pessimistische blik. In zijn boek over klimaatverandering schrijft hij hier het volgende over:

Het heeft weinig zin om klimaatbeleid te voeren als daar geen visie achter zit, geen verhaal over wat er valt te winnen. De enige boodschap die we nu voortdurend horen is dat er iets gaat verdwijnen. Niet omdat het leuk is, maar omdat het moet, omdat Nederland anders onder water komt te staan.

Dat is geen aantrekkelijk perspectief – dat is wanhoop.³

Zo bevestigen politici en media vaak de indruk dat we alleen maar iets zullen *verliezen* als we serieus klimaatbeleid voeren. Dat vertaalt zich direct in minder draagvlak. Recente peilingen in Nederland suggereren dat de steun voor klimaatbeleid afneemt zodra burgers de indruk krijgen dat ze op kosten worden gejaagd en comfort moeten inleveren. Politici die niets van klimaatverandering willen weten, zoals Thierry Baudet, scoren in deze context met hun boodschap dat klimaatactie alleen maar geld kost en niets oplevert.⁴ (140)

- c. Kun je nog een voorbeeld uit de media noemen waarop klimaatverandering vooral vanuit wanhoop wordt bekeken?
- d. Kun je ook een voorbeeld bedenken waarin juist vanuit hoop geredeneerd wordt?
- e. Vind je dat verhalen waarin klimaatverandering een belangrijk onderwerp is – zoals *Het tegenovergestelde van een mens* – vooral hoop of juist angst als uitgangspunt zouden moeten nemen, om mensen aan het denken te zetten over klimaatverandering? Waarom?

---

³ Jelmer Mommers, *Hoe gaan we dit uitleggen. Onze toekomst op een steeds warmere aarde*. De Correspondent, 2019, p. 141.

⁴ Mommers, *Hoe gaan we dit uitleggen*, p. 140.